

Carles Miralles

Horapol·lo (*Hierogl.* 18, pp. 18-19 Sbordone) ens informa que els grecs, encara en els seus dies, diuen, a les noces, aquestes paraules: *ἐκκορι κορι κορώνη* (*κορώνην* cod. L); i afegeix que les diuen sense capir-ne el sentit. Els escolis a Píndar *Pítica* III 32 (II, 167 ss. Drachmann) ens transmeten també aquests mots però d'aquesta manera: *ἐκκόρει κόρει κορώνας*, i en un context ple de problemes textuals. Aquests escolis, també, i Hesiqui ens informen que, en la mateixa ocasió, també és cantaven les paraules *οὐν κόρους τε καὶ κόραις*, interpretables com un desig de fecunditat —amb fills mascles i femelles— que els assistents a les noces proferien a favor de la nova patella. En canvi, quant a les primeres paraules, les interpretacions són insegures i diverses; no hi ha cap mena d'acord sobre la lectura correcta del text, i pràcticament totes les correccions que hom ha intentat són igualment viables des del punt de vista filològic i de crítica textual.

Les principals lectures i correccions proposades pels filòlegs són les següents: 1. *ἐκκόρει, κόρει, κορώνη* (Boeckh¹, amb el sentit d'*exorna, orna cornicem*); 2. *ἐκκόρει κόρην, κορώνη* (Hermann², amb el sentit de *deuïrgina uirginem, cornix*); 3. *ἐκκόρει, κόρε, κορώνην* (Welcker³,

¹ BOECKH, A., *Pindari opera quae supersunt*, 2 vols., Leipzig 1811-1821.

² HERMANN, G., *Opuscula*, Leipzig 1827 (reimpr. fototípica, Hildesheim 1970), 326 ss.; és una variant d'aquesta lectura *ἐκκόρει κόρην κορώνη* (nominatiu en comptes de vocatiu); cf. *RE* IX, art. 'krähe', p. 1563.

³ WELCKER, F. G., *Die Aeschyleische Trilogie Prometheus*, Darmstadt 1824, p. 397.

amb el mateix sentit que Hermann, però essent κόρη el vocatiu de κόρος : *deuirgina, puer, cornicem*, i essent, doncs, la cornella l'objecte, i no el subjecte —o el vocatiu gramatical que és subjecte quant al sentit, com s'esdevé a la proposta de Hermann); 4. ἐκκόρει, κόρη κορώνη (Bergk⁴, amb el sentit d'*hymenaeum canere, uirgo cornix*); ἐκκόρει κορκορώνη (Deubner⁵, sobre la base del suggeriment de Bergk de comparar el fr. 21 de la seva edició [= 35 Diehl = 30 Page], on apareix χελιχελώνη, o sigui el nom de la tortuga amb un χελι- inicial iteratiu); 6. ἐκκορεῖ κορηκορώνη (Diehl⁶; de fet, una variant de la lectura de Bergk); 7. ἐκκόρει, κόρη, κορώνη (LSJ, s. u. ἐκκορέω, amb el sentit de *maiden, drive away the crow*, entenent el vers com inicial d'un cant de noces i perquè la cornella era considerada un presagi de viudesa).

De la diversitat d'aquestes lectures es poden deduir una sèrie de fets: a) la major part dels filòlegs que se n'han ocupat creuen que el vers en qüestió és format per tres paraules —només Deubner i Diehl converteixen el segon mot en part del tercer, i redueixen el text, en conseqüència, a dues paraules—; b) tots els filòlegs estan d'acord que la primera paraula és una forma del verb ἐκκορέω; llevat de Diehl, que creu que es tracta de la tercera persona del singular del present d'indicatiu (però cf. nota 2), tothom sol estar d'acord que es tracta d'un imperatiu en segona persona; c) quant a la tercera paraula, tots hi veuen el mot grec per a la cornella —en forma simple o amb augment iteratiu— i difereixen, quant a la gramàtica, en entendre-hi un vocatiu —o un nominatiu, com fa Diehl, però perquè pensa en un verb en tercera persona— o bé un acusatiu.

El sentit, generalment, del verb ἐκκορέω és *escombrar*; com que, no sembla massa clar, llevat del sentit que li dóna el LSJ, què pot voler dir, escombrar una cornella, hom ha pensat en un sentit derivat, *netejar, adornar*, o figurat: Aristòfanes (*Tb.* 760) utilitza el verb amb el sentit de desvirgar, jugant amb el prefix ἐκ- i amb el fet que κορέω té una sèrie de lletres en comú amb κόρη⁷; o bé hom ha cregut que podia tractar-se d'una corrupció d' ὑποκορίζεσθαι amb el mateix significat que aquest té a la *Pítica* III —d'aquí ve el sentit d'*hymenaeum canere* que li dóna Bergk.

La significació d'escombrar o fer fora la cornella, com a mal averany, és improbable per raons que seran dites més endavant; l'altra d'adornar-la és

⁴ BERGK. T., *Poetae lyrici graeci*, III, Leipzig 1914, pp. 663-664 (fr. 25).

⁵ DEUBNER. L., *Herm.* 48, 1913, P. 199 ss.; cf. LIDDEL-SCOTT-JONES, (=LSJ) s. u. χελιχελώνη ('here χελι seems to be merely an iteration of the first syll. in χελώνη).

⁶ DIEHL. E., *Anthologia lyrica graeca*, III, Leipzig 1942², p. 39 (fr. 31).

⁷ Que κορέω indica relacions sexuals sembla provar-ho el fr. 3 Gentili d'Anacreont. Entre escombrar i fotre, cf. Aristòfanes *Pau* 59.

igualmente improbable, perquè no sabem què pot voler dir. Tot comptat i debatut, entre escombrar i adornar no val la pena amoïnar-s'hi: és tan agafat pels pèls l'un sentit com l'altre. La interpretació de Bergk es basa en una seva lectura d'un text força corrupte, el dels escolis al lloc citat pindàric: no és impossible, però no ofereix prou garanties. Queda el sentit figurat, com a menys improbable, i aquest sentit obliga a replantejar, tant si la cornella n'és l'objecte com si n'és el subjecte, les idees que els grecs tenien sobre aquest ocell⁸.

Podem començar per un oracle que, segons Pausània (IX 37, 4), fou donat per Apol·lo a un tal Ergí que, ja vell, anà a consultar el déu de Delfos perquè no tenia fills. El déu, en la seva contestació, subratllà que hi anava massa tard, però li donà aquesta resposta: *ἰσοβοῆ γέροντι νέην ποτίβαλλε κορώνην*. Ell va comprendre l'oracle⁹ i prengué una dona jove que li donà dos fills els noms dels quals ens conserva Pausània. De la correcta interpretació per Ergí de la resposta del déu, hom dedueix que *νέην κορώνην* volia dir *νέαν γυναῖκα* i que *ἰσοβοῆ γέροντι* era, paral·lelament, una referència a la vellesa del consultant. *Ἴσοβοεύς*, confrontat Hesíode *Treballs i Dies* 431 i 435, és clar que és el timó o carnatimó de l'arada, el fusell on van junyits els animals. *Κορώνη*, en aquest context, ha de voler dir jou, la barra corbada que uneix els animals pel coll. Si la cornella, com ens diu Horapòl·lo, és l'animal emblemàtic del matrimoni i és fàcil d'entendre l'ús metafòric de *ζυγόν*, jou, designant una parella, no és il·lògic que també *κορώνη* pugui voler dir jou. Però, a més, a l'oracle, també resulta prou evident que el timó és referència al sexe del vell i la cornella ho és al de la seva jove esposa.

Un lloc d'Arat (*Fenòmens* 1003 ss.) explica com criden i obren les ales els corbs quan *κοίτοιο μέδωνται*; els escoliastes s'entretenen acumulant explicacions addicionals i comentant l'escena; un d'ells amplia la informació adduint un paral·lel d'Arquíloc (fr. 41 West = 44 Tarditi) el context del qual, doncs, hem perdut. Diu: *καὶ παρ' Ἀρχίλοχῳ ἡ ὕψ' ἡδονῆς σαλευομένη κορώνη*. ὥστε (sic Wilamowitz: ὡσπερ M) *κηρύλος / πέτρης ἐπὶ προβλήτης ἀπερύσσετο* (Martin, p. 481).

⁸ Per aquest tema és fonamental D'ARCY W. THOMSON, *A glossary of Greek birds*, Londres i Oxford 1936 (reimpr. Hildesheim 1966), pp. 168-172; també m'ha estat d'alguna utilitat POLLARD, J., *Birds in Greek life and myth*, Londres 1977, *passim*. La cornella és l'ocell *cornus corone* dels ornitòlegs —*cornus corone corone* i *cornus corone cornix*—; aquest ocell és de la família dels córvids, com el corb, que és més llarg, o la gralla, que és més petita. En el folklore corbs, cornelles i galles es confonen de vegades.

⁹ Sobre les raons per les quals la gent entenia aquesta mena de llenguatge és pintoresc de confrontar LOBECK, CHR. A., *Aglaophamus*, vol. III, 1829 (reimpr. fototípica Darmstadt 1968), pp. 842-843.

West ha posat una creu abans de *κορώνη*, tranquil·lament, en la seva edició¹⁰, potser perquè no ha tingut prou en compte el text dels *Fenòmens* que comenta l'escoli: cal tenir en compte, en efecte, que les cornelles precedien els corbs, en el text d'Arat, i que segurament es deia el mateix tant d'un ocell com de l'altre; raó per la qual, versemblantment, l'escoliasta, que tenia en el cap el text que comentava, s'ha confós i ha citat la cornella en comptes del corb. D'altra banda, el mateix es deia de l'alció mascle, que és justament ço que l'escoliasta il·lustra citant el text d'Arquíloc. El lògic és pensar que els grecs tenien la idea que tots tres ocells —cornella, corb i alció mascle— es comportaven, en aquest cas, de la mateixa manera.

En un lloc d'Aristòfanes (*Aves* 299-300), aquest es complaïa en un joc, que sembla inofensiu, entre *κείρυλος* i *κήρυλος*. L'escoliasta diu que la primera forma és àtica i la segona dòrica (White, p. 72), però sembla prou probable que la primera hagi estat inventada pel poeta per etimologitzar a partir de *κείρω*, i és clar que aquest verb pot tenir un sentit obscè, equivalent al català fotre. Aquesta dada no resulta sense relació amb el text d'Arat, amb els escolis i amb el fragment d'Arquíloc. El mot *κοίτρος*, així com *κοίτη* —usat pels escoliastes a Arat—, pot designar, evidentment, tractant-se d'ocells, els nius (així ho interpretà Virgili, *Geòrgiques* I 410 ss.), però conté una referència a l'acte sexual, com demostra la fraseologia de l'escoliasta que ens trasmet el fragment arquiloqueu: West assenyala tres llocs d'autors tardans on el verb *σαλεύομαι* és emprat com a metàfora sexual, i, d'altra banda, l'agitació de les ales de l'ocell, com suspens un moment en ple vol, és metàfora recurrent de l'agitació i del plaer eròtics: així, d'una manera delicada, en el frag. 26 Page d'Alcman la primera persona del poema es queixa de la velledat davant la dolcesa d'unes noies, i desitja, bellament, convertir-se en un *κηρύλος*: la vigoria i el goig de l'ocell és aquí evocada, melangiosament, per part d'algú a qui la seva edat no permet ja volar, en aquest sentit¹¹.

La cornella, com els corbs i els alcions, pot exemplificar, doncs, la vigoria sexual, en la imatgeria poètica dels grecs. En aquests casos, sembla més aviat significar el sexe masculí, però, contra l'exemple de Pausànias que hem vist fa poc. Això podria igualment documentar-ho el fr. 331 West

¹⁰ Els seus raonaments a *Studies in Greek elegy and iambus*, Berlín-Nova-York 1974, pp. 123-124.

¹¹ En un altre context cultural, trobem en els versos de Bernart de Ventadorn algú que es queixa, també en primera persona, d'una dissort eròtica i evoca, per contrast, amb enveja, l'aloosa que mou «de jo sai alas contra'l rai, / que s'oblid'e's laissa chazer / per la dousor c'al cor li vai».

d'Arquíloc¹² (= 16 Tarditi) on una metafòrica *σικῆ πετραίη* que té nom, l'amiga de tots, Pasifila, ens és descrita *πολλὰς βοσκοῦσα κορώνας*; quant a la confusió entre cornelles i corbs, tornant a l'escoli d'Arat, hom pot comparar el fragment suara al·ludit d'Arquíloc amb el poema *AntiPal* XII 185, on voltors i corbs mengen, *πέτραιον ἐπ' ἀκρολόφοισι*, figues tendres. La figa és, entre els grecs, com en català, un eufemisme per al sexe femení, i l'ambigüïtat que es va dibuixant de la cornella per a significar tant l'un com l'altre sexe potser també pot ser il·luminada pel fet que els grecs anomenaven *κορώνειν* una mena de figa, segurament de color semblant al de la cornella; i la *Suda*, que ens informa d'aquest fet, ens dóna un altre nom d'aquesta mena de figues, justament *κοράκειον*, una referència, ara, al color del corb. La cornella representant el sexe masculí, però, i les figues el femení resulten ben documentades en el vers 9 de la cançó de la cornella refeta, en època hel·lenística, per Fènix de Colofó (fr. 2 Powell), on una donzella porta figues a la cornella; i encara més contundents són els testimonis de la *Suda* i d'Artemidor: en el lèxic esmentat trobem que la cornella és *τὸ ἄρκρον τοῦ αἰδοίου*, i amb aquest mateix sentit apareix el seu nom a l'*Onirocríticō* (V 65).

Sembla, doncs, que s'imposa la conclusió que la cornella representava el sexe masculí però que també podia designar el femení. Horapol·lo, unes línies abans de transmetre'ns les paraules amb les quals hem començat el nostre camí, ens explica que la cornella fa dos ous, dels quals neixen un mascle i una femella; que, un cop s'han aparellat, el mascle no se separa ja de la femella ni s'uneix a cap altra —a tant arriba la fidelitat que es tenen, som informats, que si algú en veia una de sola bé pot comptar que és vídua!¹³ De la mateixa manera, doncs, que la cornella designa els dos sexes, l'ocell d'aquest nom té cada cop dos fills, un de cada sexe, i es passa la vida formant una unitat amb la seva parella. Horapol·lo connecta aquestes característiques de l'ocell amb el fet que sigui símbol de la fidelitat conjugal i de la fecunditat —raó, justament, per la qual és l'animal cantat en el moment culminant de la nit de noces, segons veurem.

Hesíode, a *Treballs i Dies* 800, aconsella d'aprofitar el dia quart del mes per a portar muller a casa. Un escoli ens informa que aquest dia està consagrat a Afrodita i a Hermes i que per això resulta *πρὸς συνουσίαν ἐπιτηδεΐα*. Sembla que Hermes i Afrodita, en comptes de separats po-

¹² Aquest editor, que sembla compromès en una guerra particular contra les cornelles arquiloquees, ha col·locat el fragment entre els esparis (cf. *Studies* cit., pp. 135-140). Pel que a nosaltres ens interessa ara, però, tant se val que sigui o no d'Arquíloc.

¹³ També en català existeixen (segons J. AMADES, *Folklore de Catalunya* III, *Costums i creences*, Barcelona 1980², p. 410) les formes proverbials «vídua / com la gralla» i «fidel / com la gralla» però *cornella*, en canvi, significa dona adúltera. Cf. n.º 8.

dien anar junts, aquell dia, perquè el supersticiós de Teofrast (*Caràcters* 16) pot passar-se'l sacrificant els Hermafrodites¹⁴. El vers *Treballs i Dies* 801 afegeix que, qui hagi de portar esposa a casa seva aquell dia, ho farà *οἰωνοῦς κρίνας οἷ ἐπ' ἔργματι ἄριστοι*. Elià explica (*NA* III 9) que veure una cornella sola és de mal averany per a la celebració d'unes noces —i es comprèn: si va sola és que és vídua, segons hem vist que deia Horapollon. La cornella —conjecturo que amb el corb— podia ser un dels ocells que calia tenir en compte què indicaven, abans de casar-se un hom. Veure'n una parella devia ser de bon auguri, car, vistes les característiques de fidelitat i fecunditat d'aquest ocell, això podia convertir-se en senyal esperançador que també el matrimoni aniria bé; és per això que no crec que s'hagi d'interpretar el fet que la cornella sigui invocada la nit de noces com si es tractés d'un animal que cal fer fora, tal com proposa el *LSJ*, sinó, ben al contrari, d'una manera positiva i en el sentit de referència sexual que hem vist que podia tenir amb seguretat.

El sacrifici als Hermafrodites el dia quart del mes, el fet que la parella de cornelles sigui un senyal de bon auguri i signifiqui la fidelitat i la fecunditat del matrimoni —ben a l'intervés que veure'n una de sola—, i el fet, a més, que la femella pareixi, cada cop, dos ous, dels quals neixin també un mascle i una femella, totes aquestes dades semblen apuntar cap a la relació de la cornella amb l'androgínia. La diferenciació de sexes és, en el mite grec, un progrés en la història de l'espècie humana: l'estat anterior és la indiferenciació sexual —tot i que en els textos se'ns parli dels homes, com a primers, i de la creació, després d'ells, de la dona. Aquesta indiferenciació sexual pot imaginar-se com androgínia original. Però no és aquesta la direcció que vull seguir. Bastarà, ara i aquí, que assenyali el fet, no gens conjectural, que en època històrica trobem una sèrie de costums relacionats amb l'androgínia —canvi de vestits d'un sexe a l'altre, etc.— en alguns rituals de pas de l'adolescència a la joventut —a les portes, doncs, de l'accés a l'edat núbil¹⁵.

Elià, en el lloc abans citat, ens diu amb claredat el moment de la cerimònia nupcial en què hom cantava la cançó de la cornella: «després de l'himeneu», o sigui, en el moment en què els nous casats han entrat a la cambra nupcial¹⁶. Etnòlegs i antropòlegs ens avisen que aquest és mo-

¹⁴ MIKALSON, J. D., *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*, Princeton 1975, pp. 16-18.

¹⁵ DELCOURT, M., *Hermaphrodite*, París 1958, *passim*.

¹⁶ HERMANN (lloc citat a la n. 2) explicà així el moment en què la cançó solia cantar-se: «post hymenaeum eo ipso tempore, quo sponsa deuirginaretur, cuius rei significatio in uerbo ἐκκέρει inest...»

ment de gresca i de bromes gruixudes, sovint d'una certa barroeria verbal. Iniciació i matrimoni són dos fets complementaris. El matrimoni culmina la iniciació a la vida adulta. És lògic que un ocell que representa ambdós sexes, que va sempre amb la parella, que té les cries de dues en dues, presideixi, ell que representa la fidelitat i és presagi de fecunditat, el moment, justament, de la unió, de la fusió de tots dos sexes, la nit de noces, després de l'himeneu. I, d'acord amb les informacions d'etnòlegs i antropòlegs, tal com deia, també pot donar-se que els amics i companys que celebren, de fora estant, l'acompliment carnal que té lloc dins facin servir un llenguatge pràcticament màgic, repetit com un eixarm i no necessàriament caracteritzat per la seva delicadesa¹⁷.

Feres totes aquestes consideracions, passo a proposar la reconstrucció de l'eixarm poètic que era cantat en la situació descrita, bé com a refrany repetit enmig de composicions al·lusives al moment o bé entre la gatzara i la gresca del jovent. En opinió meua, doncs, i en funció de tot allò que he exposat fins aquí, el refrany era format per dos dímetres trocaics tancats, com a clàusula rítmica, per un altre dímetre catalèctic o lecití, i els tres versos, que en temps d'Horapòl·lo eren cantats sense que els qui ho feien en sabessin el sentit, podien haver estat originàriament així:

ἐκκόρ' ἐκκόρει, κορώνη
 ἐκκόρ' ἐκκόρει κορώνην
 σὺν κόροις τε καὶ κόραις.

L'única audàcia, relativa, que trobo en aquesta reconstrucció, consisteix a creure —d'acord amb la relació que he assenyalat entre androgínia i cornella i androgínia i matrimoni, d'una banda, i tenint compte, d'altra banda, del fet que l'ocell i tant pot designar el sexe masculí com el femení— que el primer vers, que presentava el problema de si la cornella n'era el subjecte o l'objecte, es repetia, pràcticament idèntic, i presentava, primer, l'una alternativa, i després l'altra. En el moment indicat de la primera nit de nuvis, els qui cantaven posaven l'accent en la desfloració i la cornella n'era el subjecte i l'objecte alhora. Immediatament després, els joves tancaven l'eixarm amb el desig de fecunditat de la nova parella, coherentment amb la funció de complementarietat en aquest afer que els dos versos inicials atorgaven, lògicament, a ambdós sexes.

¹⁷ Referint-se a aquests costums diu, per exemple, J. AMADES, (*op. cit.* p. 390): «El jovent havia cantat a cor part de fora del dormidor o dins mateix i a presència dels nuvis. Cantaven cançons impublicables, sembla que acompanyades d'accions i gestos que no es distingien pas per llur polidesa».

En els dos primers versos, l'al·literació de la gutural sorda és, per dir-ho d'alguna manera, obsessiva; devia ser usual, en contextos on apareixia la cornella, perquè el vers *Treballs i Dies* 747 fa servir la forma verbal κρώξῃ referida al seu cant —i el segueix Arat, *Fenòmens* 270, que respecta la posició del mot en l'hexàmetre—, o sigui que també presenta, menys marcada, la mateixa al·literació. Aquests versos són òbviament orals i de destinació aural: l'efecte fònic, amb la repetició del radical *kor-* que evoca alhora la virginitat i tant el noi com la noia, i amb la repetició, segons la meua proposta d'edició, del prefix *ek-*, devien produir una sensació d'esqueixament, de trencament, que podia suggerir la idea de desfloració, que era allò que tenia lloc «després de l'himeneu». I ja que m'he referit a l'oralitat, òbvia, d'aquests versos, em penso que he d'afegir que m'he decantat per la forma de l'imperatiu del verb, en la meua reconstrucció, una mica perquè em sembla, particularment, més plausible, i també per seguir el parer de la major part d'editors, però cal fer justícia a Diehl reconeixent que devia ser molt difícil, per als cantaires mateixos, saber si es tractava d'un imperatiu o d'un present d'indicatiu.

Per acabar de justificar la meua lectura, assenyalaré que l'alternança subjecte-objecte de la cornella als versos primer i segon, implica una alternança de cas i de sentit. Les alternances per joc, encara que no tinguin sentit, no són infreqüents a d'altres cançons populars¹⁸, i com a mínim tenim documentada una alternança de cas i de gènere en el poema grec *carm. pop.* 16 Page: ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον / βρωμῷ βρωμόν.

¹⁸ Cf., per exemple, la cançó adduïda per J. AMADES. (*op. cit.* p. 390): «Peu polidor de la Margarideta, / peu polidor de la Margaridó...». Vegeu sobre els refranys-bagatel·les, ROMEU, J., *Poesia popular i literatura*, Barcelona 1974, pp. 13-72.